

Nortura SA

Dyrevelferds- oppsummering

2022

Nortura
bondens selskap

Innhold

Dyrevelferdserklæring	4
Slik jobber Nortura med dyrevelferd	7
Gris	9
Kylling & Kalkun	13
Verpehøns	18
Storfe	21
Småfe	24
Transport	27
Slakteriet	30

Nortura SA

Postboks 360 Økern
0513 Oslo

Telefon: 955 18 000

Fax: 73 56 48 00

E-post: firmapost@nortura.no

Web: www.nortura.no

Utgiver: Nortura SA

Grafisk design: LKT digital AS

Foto: Gunnar Klingwall,

Grethe Ringdal, Øivind Haug,

Bent-Are Wollan og Håvard Simonsen,

Norturas tilnærming til dyrevelferd

God dyrevelferd er viktig for Nortura,
bøndene som eier oss, norske forbrukere
– og ikke minst for dyrene!

Nortura har samlet selskapets
hovedstandpunkt og prinsipper for
dyrevelferd i en egen erklæring.

Dyrevelferdserklæring

Norturas utgangspunkt

Grunnlaget for Norturas virksomhet er hold av husdyr for produksjon av mat. Å ivareta, utvikle og forbedre dyrenes velferd er en forutsetning for at Nortura skal lykkes med å forsyne forbrukeren med kjøtt og egg av høy kvalitet.

Holdninger, verdisyn og kunnskap om stell og håndtering av dyr hos bonden og de som videre følger opp og håndterer dyra, er en viktig forutsetning for å sikre god dyrevelferd.

Nortura skal fremme god dyrevelferd gjennom kvalitetssikring og oppfølging av verdikjeden, kontinuerlig forbedringsarbeid, rådgivning og kunnskapsutvikling

Dyrevelferd er individets subjektive opplevelse av sin mentale og fysiske tilstand som følge av dets forsøk på å mestre sitt miljø. Det overordnede målet for Nortura er at alle dyr har det bra. «Husdyras 5 friheter» legger grunnlaget for god dyrevelferd:

- Frihet fra sult, tørste og feilernæring: fri tilgang på friskt vann, og nok tilgang på fôr som opprettholder god helse og trivsel
- Frihet fra fysisk ubehag: et egnet levested med komfortabel liggeplass og ly for vær og vind
- Frihet fra frykt og stress: dyra holdes og behandles slik at de unngår vedvarende frykt og stress
- Frihet fra smerte, skade og sykdom: forebygging, rask diagnostisering og behandling
- Frihet til å utøve normal atferd: nok plass i egnede driftssystemer og samvær med dyr av samme art

Policy for oppfølging dyrevelferd og etiske retningslinjer

Norturas policy for oppfølging av dyrevelferd og etiske retningslinjer gjelder for alle personer som opptre på vegne av konsernet. Policyen for oppfølging av dyrevelferd og de etiske retningslinjene skal støtte opp under etterlevelse av rutiner, standarder og regel-etterlevelse, og fremme en bedriftskultur og atferd som gjenspeiler verdigrunnlaget til konsernet.

De etiske retningslinjene fremhever følgende om dyrevelferd:

- Hensynet til dyrenes velferd skal ha høy prioritet i alle deler av verdikjeden
- Du har en forpliktelse til å bidra til å forebygge, påpeke og påse at brudd på krav til dyrevelferd rettes opp i Norturas egne aktiviteter og i leverandørkjeden til Nortura.
- Bidra til kontinuerlig forbedring av standarder og rutiner
- Bry deg! Rapportert brudd eller mistanker om brudd og avvik på dyrevelferd i henhold til varslingsordningene.

Våre forpliktelser

- Nortura skal jobbe med å utvikle dyrevelferden utover minstekravene gjennom deltakelse i forskningsprosjekter og annen kunnskapsutvikling, samt løpende arbeid og nødvendige tiltak i egen verdikjede for å sikre at vi leverer i takt med markedets forventninger.
- Leverandører av slaktedyr til Norturas slakterier skal etterleve offentlige forskrifter og bransjekrav om dyrehold og dyrevelferd. Leverandører er forpliktet til å gi Nortura adgang til husdyrrom / areal der dyr holdes for at vi skal kunne ettergå dyrevelferden.

- Leverandører av slaktedyr som ikke deltar i etablerte bransjebaserte dyrevelferdsprogrammer eller følger opp dyrevelferdstiltak vil bli møtt med virkemidler som trekk i pris og stopp i leveranser inn til merkevarer.
- Alle dyr skal bedøves før avlivning, dette gjelder også ved religiøs slaktning og for import-varestrømmer.
- Bruk av fiksering og trang oppstalling med begrensede bevegelsesmuligheter skal minimeres.
  - Gris skal ikke fikseres systematisk
  - Fjørfe skal holdes i frittgående systemer
  - Kalver skal ikke holdes oppbundet
  - Storfe skal holdes i løsdriftssystemer fra 2034
- Rutinemessige inngrep av ikke-medisinske årsaker slik som: halekupering, tannklipping, nebbtrimming av kylling, slaktekalkun og verpehøns, de-snooding¹, vingeklipping, tå-klipping av fjørfeforeldredyr, mulesing¹, kastrering (med unntak for svin og storfe), skal ikke forekomme. Øvrige kirurgiske inngrep av ikke-medisinske årsaker skal så langt som mulig unngås. Nødvendige inngrep skal utføres av veterinær, med bedøvelse og smertelindring.
- Tvangsføring av dyr skal ikke forekomme.
- Råvarer fra gjøkalvproduksjon skal ikke benyttes.
- Nortura skal jobbe for økt bruk av miljøberikning og økte muligheter for naturlig adferd hos alle dyreslag.
  - Alle fjørfe i Norturas verdikjede skal ha tilgang til miljøberikning.
  - Alle griser i Norturas verdikjede skal tildeles rotemateriale for å kunne få utløp for naturlig adferd.
- Nortura skal ha rutinemessig dialog med husdyravlsselskaper nasjonalt og internasjonalt og skal formidle forventninger om at avlsmålene vektlegger og fremmer forbedringer i helse- og velferdsegenskaper hos dyra.
- Råvarer fra genmodifiserte og klonede dyr og deres avkom skal ikke inngå i Norturas produkter.
- Antibiotika skal kun brukes når foreskrevet av veterinær til syke dyr, og skal ikke brukes forebyggende (profylaktisk) eller som vekstfremmer. Medisinbruk skal registreres og rapporteres.
- Vekstfremmende substanser skal ikke brukes på dyr som skal inngå i Norturas verdikjeder.
- Alle som håndterer levende dyr ved Norturas anlegg, nødslaktere og dyrebilsjåfører i Nortura skal ha gjennomført opplæring i dyrevelferd og håndtering av dyr, og alle skal ha godkjent kompetansebevis.
- Nortura skal jobbe aktivt med å forbedre dyretransportmateriell. All transport skal skje så skånsomt som mulig. Transporter av slaktedyr skal planlegges slik at transporten ikke varer lenger enn maksimalgrensen på 8 timer. Lange transporter er kun tillatt i enkelte regioner der det er nødvendig ut fra geografi. Nortura skal årlig rapportere gjennomsnittstider for transport av levende dyr til Norturas slakterier.
- Nortura skal årlig rapportere status for mål og resultater i dyrevelferdsarbeidet.
- Alle leverandører av industriråvarer/ handelsvarer til Nortura skal oppgi informasjon om etterlevelse av dyrevelferdskrav som må bekreftes før Nortura inngår avtale med leverandøren.

¹ De-snooding er fjerning av hudflapp over nebbet på hannkalkun. Mulesing er fjerning av hudstykker rundt sauens haleparti.

Vårt arbeid

- Ansvar for oppfølging av Norturas dyrevelferdsarbeid er fordelt på flere konsernområder:
  - Konsernsjef har et overordnet ansvar for at konsernet følger opp dyrevelferdsarbeidet
  - Konserndirektør råvare og medlem har ansvar for Norturas oppfølging av norske leverandører av firbeinte slaktedyr og for inntransport av firbeinte slaktedyr
  - Konserndirektør produksjon har ansvar for dyrevelferden på Norturas slakterier
  - Konserndirektør hvitt kjøtt og egg har ansvaret for dyrevelferden på rugerier, oppfølging av leverandører av fjørfe og egg, og for inntransport av fjørfe
  - Konserndirektør proff og industri har ansvar for at Nortura kun handler importvarer fra leverandører som har gitt informasjon om dyrevelferd som en del av Norturas prekvalifiseringssystem for leverandører
  - Direktør trygg mat og dyrevelferd er ansvarlige for å koordinere og rapportere konsernets innsats på dyrevelferd, samt følge opp konsernets årshjul og handlingsplaner
  - Dyrevelferdsansvarlig på hvert slakteri skal følge opp den daglige etterlevelsen av regelverkskrav og føre oversikt over tiltak for å forbedre og utvikle dyrevelferden på slakteriet
- Nortura jobber aktivt med å identifisere forbedringspunkter, systematikk og tiltak som styrker dyrevelferden. Nortura benytter tredjeparts revisjoner i forbedringsarbeidet.
- Offentlige forskrifter, dyrevelferdsprogrammene og KSL er grunnlaget for Norturas krav til oppfølging av dyrevelferd på gård.
- Bonden har det daglige ansvaret for stell og oppfølging av dyra på gård i henhold til offentlig regelverk og andre krav. Nortura tilbyr faglig rådgivningstjenester for alle dyreslag. Rådgiverne i Nortura hjelper produsentene med å tilpasse rutiner for å optimalisere helse, velferd og produksjon.
- Nortura gjennomfører fysiske besøk med vurdering av dyrevelferd dersom Nortura fanger opp mulig mangelfull dyrevelferd hos produsenter som leverer til Nortura. Produsenter med mangelfull dyrevelferd blir fulgt opp med flere besøk, tiltak og virkemidler, for eksempel trekk i pris eller stopp i leveranse inn til merkevarer (Gilde, Prior og Nyt Norge-merkede produkter).
- Nortura har et sentralt system for varsling og anonym varsling av dyrevelferdssaker.
- Alle Norturas ansatte plikter å følge dyrevelferdslovens krav til varsling.

Slik jobber Nortura med dyrevelferd

Utgangspunktet for hvordan husdyrene skal ha det er det offentlige regelverket som Mattilsynet forvalter. Regelverket stiller blant annet krav om hvordan fjøs skal utformes og hvordan dyra skal stelles og håndteres.

Det er bonden som er ansvarlig for å sikre at regelverkskravene til dyrevelferd blir fulgt opp. Gjennom dyrevelferdsprogram og Kvalitetssystem i landbruket stiller Nortura krav til at bonden følger opp og dokumenterer dyrevelferden. I tillegg har Nortura rådgivere og veterinærer som tilbyr råd og veiledning til hvordan bonden kan utvikle og bedre driften og dyrevelferden.

Kvalitetssystem i landbruket

Kvalitetssystem i landbruket (KSL) er en standard og et verktøy for internkontroll som tar utgangspunkt i krav i offentlig regelverk. KSL er anerkjent av Mattilsynet som en nasjonal bransjestandard. Bonden har krav om å gjøre egenrevisjon årlig og i tillegg kan produksjonen underlegges fysiske revisjoner.

Gjennom egenrevisjon skal bonden ettergå og dokumentere at driften er i tråd med regelverkskrav, inkludert dyrevelferdskrav. Utover egenrevisjon kan en bli trukket ut for ekstern revisjon der en revisor gjør en fysisk gjennomgang av dokumentasjonen, inkludert besøk i husdyrrom.

Dyrevelferdsprogram

Dyrevelferdsprogram er etablert for alle fjøfeproduksjoner, svineproduksjon og for storfe. Programmene skal være et rammeverk for å jobbe systematisk med dokumentasjon og forbedring av dyrevelferden i husdyrbesetninger. Programmene krever jevnlig veterinærgjennomganger og at avvik skal følges opp. For Nortura er disse programmene viktig verktøy for at bonden skal kunne jobbe med å utvikle dyrevelferden i egen produksjon,

Manglende oppfølging av KSL og dyrevelferdsprogram vil bli møtt med økonomiske trekk og/eller utelukkelse fra varestrømmer som Nyt Norge, Gilde og Prior.

Slik følger vi opp avvik

Nortura har også etablert egne rutiner for å fange opp besetninger som har risiko for dårlig dyrevelferd. Det baserer seg på bruk av data og informasjon fra verdikjeden som for eksempel observasjoner fra slaktefjøset eller registreringer på slakteskrotten. Dersom det gjennom disse rutinene fanges opp avvik eller manglende oppfølging av dyrevelferd, blir dette fulgt opp.

Norturas arbeid er rettet mot å avdekke dyrevelferdsproblematikk før den får utvikle seg. Rutinene er derfor først å hjelpe bonden med å forebygge dyrevelferdsutfordringer og korrigere dersom det er dyrevelferdsmessige mangler. Enten ved rådgiving for å forbedre dyrevelferden, eller ved å hjelpe med avvikling før problemene blir for store. Dersom tiltak ikke følges opp av bonden, vil det bli brukt virkemidler som økonomiske sanksjoner, utelukkelse fra varestrømmer som Nyt Norge, Gilde og Prior, og varsling til Mattilsynet.

Roller i dyrevelferdsarbeidet

Ansvar og roller i arbeidet med å ivareta dyrevelferd kan oppsummeres slik:

- Bonden har ansvaret for å ivareta dyrevelferden til egne dyr.
- Mattilsynet fører tilsyn med bøndene og kontrollerer at regelverket følges. Mattilsynet har lovgrunnlag til å pålegge tiltak i en besetning, eventuelt beslutte avvikling, hvis dyrevelferden ikke er ivaretatt. Mattilsynets kjøttkontroll er til stede på våre slakterier og kontrollerer alle dyr før og etter slaktning.
- Nortura er varemottaker og stiller krav til bonden om dokumentasjon og oppfølging av dyrevelferd i dyrevelferdsprogrammer og KSL. Dette er viktige verktøy for at bonden jobber systematisk med dyrevelferd. I tillegg har Nortura egne rutiner for å fange opp tilfeller av mangelfull dyrevelferd. Der bonden ikke følger opp med tiltak for å rette opp dyrevelferden innen gitte frister, bruker Nortura virkemidler som økonomiske sanksjoner, varsling til Mattilsynet, utelukkelse av leveranse til Nyt Norge og Gilde/Prior produkter, og stopp i formidling av dyr.

Hvordan bidrar Nortura til å utvikle dyrevelferden?

Selv om utgangspunktet for dyrevelferden hos norske husdyr er regelverkskravene, er det viktig for Nortura å utvikle dyrevelferden. Vi har løpende forsknings- eller utviklingsprosjekter knyttet til tema som berører dyrevelferd. Eksempler på slike pågående eller nylige gjennomførte prosjekter er:

- **Griseløftet.** Et forskningsprosjekt der Nortura i samarbeid med blant annet NMBU jobber med å skaffe kunnskap og utvikle verktøy som fremmer velferden til slaktegrisen. Prosjektet pågår ut 2023.
- **Gris som får mer luft, lys og plass.** Et utviklingsprosjekt finansiert av NorgesGruppens bærekraftsfond som undersøker hvordan endringer i eksisterende driftsbygninger kan bidra til å øke velferden til grisen.
- **Velferdshøna.** Et forskningsprosjekt med som skal undersøke helse og velferd hos verpehøns. Animalia er prosjektleder og Nortura er bidragsyter til prosjektet.
- **Boarshall.** Målet med prosjektet er å finne løsninger som gjør det mulig med hanngrisproduksjon uten utfordringene med rånesmak. Dersom dette lykkes, vil man kunne gå bort fra kastrering av hanngris. Forskningsprosjektet vil pågå til 2024.
- **Foreldrevelferd** er et fireårig prosjekt som jobber med dyrevelferden til avlsdyrene i slaktekyllingproduksjon. Animalia leder prosjektet og Nortura deltar.

Kompetanse er nøkkelen til å kunne følge opp dyrevelferden

Alle medarbeidere som håndterer levende dyr på Norturas slakterier skal ha deltatt på et obligatorisk opplæringsprogram og fått kompetansebevis fra Mattilsynet. På slakteriene er det også utpekt særskilte personer som er dyrevelferdsansvarlig. Dyrevelferdsansvarlig har et særskilt ansvar å følge opp at krav og regler til dyrevelferden på slakteriet ivaretas.

Sjåførene som kjører dyretransportene, har også krav om kompetansebevis.

For å gi bonden råd og kunnskapspåfyll om dyrevelferd har Nortura ansatte rådgivere og veterinærer. Frivillig rådgiving er et tilbud som går ut til alle produsenter til Nortura. Tilbudet er gratis og kan i tillegg til råd om dyrevelferd, også bestå av råd om produksjon og dyrehelse.

Norturas rådgivere og veterinærer er også bidragsytere til felles kurs i bransjeregj, i tillegg til å tilby fagmøter og andre organiserte opplæringsaktiviteter for bøndene som leverer til Nortura.

God dyrehelse er nødvendig for god dyrevelferd

Systematisk arbeid med å utrydde og bekjempe smittsomme sykdommer har gitt dyra i norsk landbruk en unikt god helsestatus. God dyrehelse er en forutsetning for god dyrevelferd.

En god helsetilstand gir lavere bruk av medisiner slik som antibiotika. De norske reglene setter klare krav om at bruk av antibiotika i forebyggende øyemed, såkalt profylaktisk antibiotikabruk, er forbudt. Det er kun veterinærer som kan skrive ut antibiotika til husdyr. Bruk av hormonelle vekstfremmende legemidler til matproduserende dyr er også forbudt i Norge. For Nortura er disse reglene viktige fordi de støtter opp om å prioritere forebyggende arbeid med dyrehelse og dyrevelferd fremfor å bruke legemidler som førstevalg.

Tiltak for å utvikle og forsterke vår oppfølging av dyrevelferd

I løpet av 2022 har vi i Nortura jobbet med å utvikle og styrke vårt arbeid med dyrevelferd. Arbeidet vil fortsette i 2023. Viktig tiltak er å styrke internkontrollen av vår egen oppfølging av dyrevelferd, og etablere tredjeparts revisjoner av vår oppfølging ut mot bøndene. Videre har vi ambisjoner om å utvikle nye digitale løsninger som vil forsterke vår daglige overvåking, rapportering og dokumentasjon av dyrevelferden. Det utvikles også opplæring for alle ansatte for å sette felles holdninger og kultur knyttet til dyrevelferd.

Norturas eiere setter dyrevelferd på agendaen

I 2022 har dyrevelferd stått på agendaen i møter mellom bøndene som eier Nortura. Bakgrunnen er et vedtak fra Norturas årsmøte i 2022 om å starte et arbeid der bonden gjøres til en aktiv part i arbeidet med fremtidens dyrevelferdstiltak. Utgangspunktet har vært å snakke om hvordan bonden som praktiker kan jobbe med dyrevelferdstiltak. I møtene har bønder utfordret hverandre på tvers av dyreslag og diskutert forventninger til dyrevelferd og praktisk tilnærming. Arbeidet vil fortsette i 2023.

Hovedparten av norske griser lever innendørs hele livet. En av årsakene er at de er avhengig av et godt og stabilt klima, blant annet med hensyn til trekk og temperatur. Dette gir også bonden god kontroll over fôring og gjør at man lettere kan oppdage eventuell smitte og sykdom. Det er mulig å holde gris i utedrift i Norge, men en gris som holdes i innhegninger ute kan være mer sårbar for sykdom og kulde og er like avhengig av bonden som gris som holdes inne.

Rotemateriale sysselsetter grisen

Griser er utforskende dyr og har trang til å grave og søke med trynet sitt. Bonden er derfor pliktig til å tilby grisen aktivitets- og rotemateriale slik at grisen får utløp for adferdsbehovet sitt. Dette gjelder for all norske gris i Norturas produkter. Høy, halm eller silo er eksempler på optimalt aktivitets- og rotemateriale. Det er viktig for Nortura at griser får mulighet til å dekke behovet for å utforske og undersøke. I forskningsprosjektet Griseløftet undersøker vi i Nortura sammen med forskere på NMBU, ulike typer materiale og kombinasjoner av dette for å få ytterligere kunnskap om hva som gir best respons hos grisen.

Purker som skal føde har også en sterk naturlig trang til å bygge rede før fødsel. Bonden er derfor pliktig til å forsyne purka med materiale som høy eller halm slik at hun kan bygge rede. Også dette krevet gjelder for all norsk gris i Norturas produkter.

Krøll på halen

I Norge setter regelverket et klart forbud mot å kupere halen på gris. Dette er en praksis som forekommer i en del land for å hindre at grisene biter på halen til hverandre. Årsaken til halebiting er svært ofte sammensatt, men henger sammen med at grisen er frustrert. Norturas holdning er at det er årsaken til grisens frustrasjon som må håndteres istedenfor å fjerne halen til grisen. Dette betyr at ingen griser skal utsettes for rutinemessig halekupering. Viktig tiltak som forebygger halebiting er riktig bruk av rote- og strømateriale, god helse, samt et velfungerende miljø i grisebingen.

Hanngris kastreres for å unngå rånesmak

Det er vanlig at hanngris blir kastrert for å unngå såkalt rånesmak på kjøttet. Rånesmak er komponenter som hos kjønnsmodne hanngris kan gi en ubehagelig smaks- og luktopplevelse for forbrukeren. I Norge er det påbudt at kirurgisk kastrering av råner skal utføres av veterinær og grisen skal få bedøvelse og langtidsvirkende smertelindring. Det er ønskelig å kunne finne alternativer til kastrering av grisen. Nortura startet i 2020 derfor opp forskningsprosjektet «Boars 4 all» med mål å gjøre det mulig med hanngrisproduksjon uten utfordringene med rånesmak. Dersom dette lykkes, vil man kunne gå bort fra kastrering av hanngris.

Grisen skal være med i et dyrevelferdsprogram

Gjennom dyrevelferdsprogram og Kvalitetssystem i landbruket (KSL) stiller Nortura krav til at bonden følger opp og dokumenterer dyrevelferden. Dyrevelferdsprogrammet for gris er et samarbeid i hele kjøttbransjen og ble innført i 2019. Alle svineprodusenter i Norge som har mer enn en purke eller leverer flere enn ti slaktegriser, er pålagt å delta. Norturas svineprodusenter som ikke deltar får trekk i pris og kan utestenges fra merkevarestrømmer. Gjennom programmet er det regelmessige veterinærbesøk, fra 1-3 besøk årlig, avhengig av produksjonstype og antall griser.

Programmet tar utgangspunkt i de offentlige regelverkskravene. Kritiske kontrollpunkter som er avgjørende for grisens velferd - og som alltid skal gjennomgås og dokumenteres ved veterinærbesøk i dyrevelferdsprogrammet - er:

- Oppfølging av sjuke og skadde dyr, inkludert rutiner for bruk av sykebinge og korrekt avlving
- Bruk av strø- og rotemateriale
- Forekomst av halebiting på dyra i besetningen og registrert på slakteriet (USR)
- Oppstalling og dyretetthet
- Fôr- og vanntilgang

Arbeid for å utvikle grisevelferden

Nortura har flere forsknings- og utviklingsprosjekter som omhandler velferd hos gris. Nedenfor gis det en kort beskrivelse av noen utvalgte prosjekter:

- **Griseløftet.** Et forskningsprosjekt med mål om å skaffe kunnskap og utvikle verktøy som fremmer velferden til slaktegrisen. Finansiert av Forskningsmidlene for jordbruk og matindustri.
- **Boars4all.** Undersøker muligheter for å kunne lykkes med hanngrisproduksjon uten utfordringene med rånesmak, dette kan bidra til at man kan gå bort fra kastrering av hanngris. Finansiert av Forskningsmidlene for jordbruk og matindustri.
- **Functional pig.** Prosjektet har som mål å finne årsaker til ugunstige frambeinstillinger som kan gi plager for grisen. Finansiert av Regionale Forskningsfond Innlandet.
- **Gris som får mer luft, lys og plass.** Et utviklingsprosjekt finansiert av NorgesGruppens bærekraftsfond som undersøker hvordan endringer i eksisterende driftsbygninger kan bidra til å øke velferden til grisen.

Innsikt fra prosjekt Griseløftet: Økt areal og større grupper av slaktegris – hva betyr det for gris og bonde?

I 2022 la Nortura sammen med samarbeidspartnerne Norsvin, NMBU, Felleskjøpet Fôrutvikling og Fjøsssystemer frem noe av kunnskapen fra forskningsprosjektet Griseløftet på kongressen «Gris i '22». Kongressen samler bønder og næringsaktører fra hele landet. Forsøket som ble presentert viser at griser i større grupper eller med bedre plass, har økt velferd. Samtidig innebærer 50 % mer plass til grisen en halvering av inntektsgrunnlaget for bonden med mindre bonden får mer betalt for denne grisen. Utfordringene med redusert inntektsgrunnlag gjaldt ikke for større grupper holdt under standard arealkrav.

Utvikling og status for viktige dyrevelferdsparametere hos gris

Dyrevelferdsstandard:

Nortura stiller krav om deltakelse i KSL² og Dyrevelferdsprogrammet for svin. Bønder som ikke deltar, får trekk i pris på slakteoppgjøret og kan ikke levere til Nyt Norge eller Gilde produkter.

Oppstallingsforhold:

Fiksering av purker: Nortura stiller krav om at norske bønder som leverer til selskapet skal følge det norske regelverket. Dette gjelder all norsk gris som leveres til Nortura. For Nortura er det viktig at regelverket setter et klart forbud mot systematisk fiksering. Mulighet til fri bevegelse er viktig for velferden til grisen. Regelverket tillater unntaksvis fiksering av særlige urolige purker i inntil 7 dager etter fødsel, samt for særlig urolige individer ved brunst og i korte perioder ved fôring, veterinærbehandling og inseminering.

Tall fra Dyrevelferdsprogrammet viste følgende om fiksering i fødebinge for besetninger som leverer til Nortura:

	2021	2022
Ingen fiksering	70,2 %	74,5 %
Unntaksvis fiksering spesielt urolige purker fra fødsel og opp til maks 7 dager	26,4 %	24,7 %
Fiksering av opptil 30 % av purkene i inntil 7 dager etter fødsel	1,6 %	1,2 %
Fiksering av over 30 % av purkene i inntil 7 dager etter fødsel	1,8 %	0,6 %

For fiksering utenom fødselsperioden, viste tall fra Dyrevelferdsprogrammet følgende for besetninger som er leverer til Nortura:

	2021	2022
Ingen fiksering	77,8 %	76,3 %
Fiksering i inntil noen timer i forbindelse med fôring, inseminering og medisinsk behandling	22 %	23,7 %
Fiksering fra inseminering til drektighetsundersøkelse	0,23 %	0 %

Fiksering av 30 % eller mer av purkene i inntil 7 dager etter fødsel ansees som brudd med regelverket, får avvik og følges opp gjennom avvikssystemet i Dyrevelferdsprogrammet. Det samme gjelder for fiksering av purker fra inseminering til drektighetsundersøkelse.

Rote- og aktivitetsmateriale: Nortura stiller krav om at norske bønder som leverer til selskapet skal følge det norske regelverket. Dette gjelder all norsk gris som leveres til Nortura. Regelverket krever at gris til enhver tid ha tilgang på tilstrekkelig mengde rotmateriale. Dette er viktig for at grisen skal få mulighet til å utøve sitt medfødte behov for utforskning. Tall fra Dyrevelferdsprogrammet viser følgende om bruk av rotmateriale for besetninger som er leverer til Nortura:

	2021	2022
Meget bra	43,7 %	41,4 %
Tilfredsstillende	53,7 %	57,4 %
Dårlig, behov for oppfølging	2,6 %	1,2 %

Besetninger med for dårlig bruk av rotmateriale får avvik og følges opp gjennom avvikssystemet i Dyrevelferdsprogrammet.

Kirurgiske inngrep:

- **Halekupering.** Det er forbudt å rutinemessig kupere hale på gris. Dette gjelder for 100 % av norsk gris som leveres til Nortura.
- **Tannklipping.** Det er forbudt å rutinemessig klippe tenner på gris. Dette gjelder for 100 % av norsk gris som leveres til Nortura.
- **Kastrering.** I Norge kastreres flestepartene av rånene med unntak av avlsrånere. Ved kirurgisk kastrering av gris skal inngrepet utføres av veterinær og det skal brukes bedøvelse og langtidsvirkende smertestillende. Immunkastrering er et alternativ til kirurgisk kastrering. Andelen immunvaksinerte rånere utgjorde 2,6 % (2,2 % av slaktegrisen levert til Nortura i 2022 (tall for 2021 angitt i parentes).

Bedøving før slaktning:

Det er påbudt å bedøve gris før de avlives. 100 % av grisen i Norturas verdikjeder bedøves før avlivning. Back-up bedøving er å bedøve et dyr på nytt når effekten av den primære bedøvningen av dyret ikke er god nok eller det er tvil om den er god nok. I 2022 ble 0,51 % av gris back-up bedøvet på Norturas slakterier.

² KSL er en forkortelse for Kvalitetssystem i landbruket. Det er en standard og et verktøy for internkontroll som tar utgangspunkt i krav i offentlig regelverk. KSL er anerkjent av Mattilsynet som en nasjonal bransjestandard. Gjennom egenrevisjon skal bonden ettergå og dokumentere at driften er i tråd med regelverkskrav, inkludert dyrevelferdskrav. Utover egenrevisjon blir det gjennomført ekstern revisjon der en revisor gjør en fysisk gjennomgang av dokumentasjonen, inkludert besøk i husdyrrom hvert 3. år. Nortura sjekker besetningens KSL-status for hver leveranse.

Transporttider og transportdødelighet:

I Norge er maksimal reisetid for dyr til slakt 8 timer, med unntak for Nordland, Troms og Finnmark der det tillates inntil 11 timer transport i situasjoner der det ikke lar seg gjøre å transportere dyr inn til slakteriet på under 8 timer. I tabellen under vises utviklingen av reisetider og transportdødelighet for gris.

	2018	2019	2020	2021	2022
Gjennomsnittlig reisetid	2 timer 30 min	2 timer 30 min	2 timer 42 min	3 timer	3 timer 16 min
Transporter > 8 timer i % av antall transportert	0,24 %	0,19 %	0,34 %	0,58 %	0,94 %
Transportdødelighet, % døde*	0,017 %	0,024 %	0,008 %	0,016 %**	0,008 %

* Tall fra 2018 til 2019 inneholder dødelighet under transport og oppstalling på slaktefjøs. Fra 2020 inneholder tallgrunnlaget kun dødelighet under transport.

**Ulykke på Vega hvor et vogntog tippet. 109 gris døde/ble avlivet på stedet er inkludert i tallgrunnlaget.

Velferdsparametre:

	2020	2021	2022	Mål
Halesår og korte haler*.	2,9 %	2,2 %	2,18 %	Under 2 %
Andel av gris slaktet i Nortura				
Hjertesekk- og/eller brysthinnebetennelse*.	5,6 %	4,7 %	4,63 %	Under 4 %
Andel av gris slaktet i Nortura				
Byller*. Andel av gris slaktet i Nortura	2,1 %	1,8 %	1,76 %	Under 2 %
Korte haler hos smågris ved omsetting.	1,68 %	1,21 %	0,62 %	Under 1 %
Andel av totalt omsatte smågris.				

*Data fra Mattilsynets registreringer på slaktelinja (utvidet sykdomsregistrering i kjøttkontrollen (USR))

Fra 2021 til 2022 viste alle de registrerte velferdsparameterne en nedgang. Parameterne som registreres er indikatorer på velferds- og/eller helsenivået til grisen. For å oppnå måltallet for de ulike parameterne vil Nortura fortsatt jobbe etter samme metodikk som har gitt resultater så langt. Dette innebærer systematisk gjennomgang av registreringer fra slaktelinje eller ved omsetting av smågris, med påfølgende rådgivning og oppfølging av besetninger som overskrider fastsatte grenser. Tallene som rapporteres gjelder besetninger som leverer gris til Nortura. De nasjonale tallene for hele bransjen rapporteres fra Animalia.

Adferd:

Forskningsprosjektet Griseløftet er et samarbeid mellom Nortura, NMBU, Fjøs-systemer, Felleskjøpet Fôrutvikling og Norsvin. Prosjektet utvikler kunnskap om slaktgrisadferd. En del av prosjektet ser på hvile- og aktivitetsbudsjett hos slaktegris som får ulike typer rotmateriale. Dette arbeidet vil fortsette i 2023 og vil gi økt kunnskap om hvilke typer rotmateriale og tildelingsmåter som gir positiv adferd og ønsket aktivitet hos grisen.

Mattilsynets tilsynskampanje om velferd for svin

I 2021 og 2022 gjennomførte Mattilsynet en nasjonal tilsynskampanje om velferd hos svin. Tilsynet avdekket ett eller flere avvik i litt over halvparten av de 582 inspiserte svinebesetningene. En av tre oppfylte ikke kravene til rotmateriale og en av fire oppfylte ikke kravene til strø. Brudd med behandling av syke og skadde dyr ble funnet hos en av fire.

Resultatene er skuffende. Strø, rotmateriale og behandling av syke og skadde dyr er forhold som er viktige i Dyrevelferdsprogrammet for svin. Nortura vil sammen med resten av bransjen gjøre tiltak for at programmet etterleveres. Bedre kalibrering av veterinærene i dyrevelferdsprogrammet, KSL-revisorer og Mattilsynet for lik forståelse og praktisering av regelverket vil være et viktig område.

Nortura vil også gå gjennom alle tilsynsrapportene fra Mattilsynet. Målet er at dette gir oss innsikt i hvordan og i hvilke områder vi bør øke innsatsen for vår rådgivning ut mot bonden

KYLLING & KALKUN

Både kylling og kalkun lever innendørs i oppvarmede og isolerte hus. Der går de fritt rundt på strø og har tilgang til mat og vann. Belysningen tilpasses dyrenes behov, slik at de får passe mengder med lys og mørke. I Norturas spesialkonsept Liveche, hvor det brukes saktevoksende rase, har kyllingen tilgang til et spesialkonstruert uteareal, eller veranda, der de kan gå inn og ut etter eget ønske.

Plasskravene for kylling i Norge er av de strengeste i Europa. Det kan maksimalt være 36 kilo levende kylling per kvadratmeter i standard kyllingproduksjon. Grensen i de fleste andre land i EU er 39 eller 42 kilo.

Nortura har også produksjon med lavere tetthetskrav, slik som for eksempel Prior kyllinggården konseptet der maksimal tetthet er 15 % lavere enn regelverkskravet.

For kalkun er kravet maksimalt 38 kg per kvadratmeter når dyra under 7 kg, og 44 kilo per kvadratmeter når dyra er over 7 kg.

God helse, lite medisiner

Norsk kylling og kalkun får ikke antibiotika for å forebygge sykdom.

Fordi helsetilstanden og dyrevelferden blir godt ivaretatt, er Norge i en unik posisjon i verdenssammenheng når det gjelder lite bruk av medisiner. Nortura faset i 2016 ut bruken av narasin som parasittmiddel i kyllingfôret på grunn av mye diskusjon og usikkerhet om den antibakterielle effekten av dette tilsetningsstoffet. I 2022 fullførte Nortura tilsvarende utfasing for parasittmiddelet monensin til kalkun.

Noe av grunnen til den gode dyrehelsen hos fjørfe, er at vi følger "alt inn, alt ut"-prinsippet. Det innebærer at et kylling- eller kalkunhus kun har én besetning i perioden fra dyra settes inn til de slaktes. Etter at dyra er levert til slaktning, blir husdyrrommet og tilstøtende rom grundig rengjort og desinfisert. Etter dette har huset en "tørketid" før neste besetning settes inn. På denne måten sikres det at det ikke overføres smitte fra én flokk til den neste.

En annen viktig forutsetning for god helse, er kvaliteten på husene. Kravene som gjelder for norsk fjørfehold, sikrer at kylling og kalkun bor i hus med riktig temperatur, god fyringskapasitet, passe luftfuktighet og god ventilasjon.

Egne trivselstiltak bidrar til god dyrevelferd

Nortura og Prior har innført trivselstiltak for alle kyllinger og kalkun. Dette har vi gjort for at dyrene skal få mer variasjon og økt trivsel. Forskning på kylling viser at trivselstiltak bidrar til en mer naturlig adferd – og ikke minst er positivt for dyrevelferden. Tiltakene bidrar til mer lek, aktivitet, hvile og naturlig adferd. Den økte aktiviteten er også positiv for fuglenes helse.

I kyllinghusene har vi innført elementer som flisballer, torvstrø og små aktivitetshus kyllingen kan klatre på og gå under. I kalkunhusene brukes høy i form av høyballer på gulvet og hengende i høynett. Kalkunene får også hakkestein som stimulerer dyrets behov for utforskning og hakking.

Dyrevelferdsprogram

Dyrevelferdsprogrammet for kylling startet i 2013, og ble en ny standard med regler for dyrehold og hvordan man jobber med dyrevelferd hos husdyr. I 2017 ble dyrevelferdsprogrammet for kalkun startet opp. Det er obligatorisk for alle som leverer slaktekylling eller kalkun til Nortura å være med i dyrevelferdsprogrammene.

I programmet stilles det krav om at bonden skal ha besøk fra veterinær to ganger i året for å sørge for forebygging av sykdom og god dyrevelferd. Gjennom besøkene jobber veterinær og bonde med sykdomsforebygging og for at alle fuglene skal ha det bra. Kombinasjonen av bondens og veterinærens kompetanse og erfaring danner grunnlaget for god dyrevelferd og god dyrehelse. Programmet tar utgangspunkt i de offentlige regelverkskravene, og skal bidra til at regler for dyrehold følges og til at dyrevelferden utvikles og forbedres.

Programmet inkluderer krav om daglig registrering av produksjonsdata og velferdsregistreringer på gården, som antall dyr innsatt, daglig dødelighet, årsaker til dødelighet, luftkvalitet og andre hendelser knyttet til dyrehelse og dyrevelferd. I tillegg kommer registreringer knyttet til plukking og transport samt slakteriregistreringer som vingebrudd og kassasjonsårsaker.

Alle flokker blir bedømt for tråputer. Tråputeskader over definerte nivåer gjør at bonden må ha lavere tetthet i påfølgende innsett.

I tillegg til dyrevelferdsprogrammene for slaktekylling eller kalkun er det også etablert dyrevelferdsprogram for foreldredyrene i slaktekylling- og kalkunproduksjon. Dette programmet trådte i kraft i 2021 og inneholder krav om veterinærgjennomgang minst en gang per innsett.

Ulike typer slaktekylling

Nortura leverer i dag to type raser til markedet, og i vår produksjon finnes det både sakte- og hurtigvoksende kyllingraser. Dyrevelferden i norsk kyllingproduksjon holder et høyt internasjonalt nivå uavhengig av rase, fordi norske bønder arbeider i henhold til et strengt regelverk for dyrevelferd og fordi Nortura og resten av bransjen jobber aktivt med å utvikle dyrevelferden. Både saktevoksende og standard kyllingraser møter myndighetenes krav til god dyrevelferd.

Norturas to kyllingraser er:

- **Ross 308:** Dette er en standard, hurtigvoksende rase, og den mest brukte kyllingrasen verden over. Kyllingen kjennetegnes av god kjøttfylde og at den utnytter fôret godt, noe som bidrar til en effektiv produksjon med lavt klimaavtrykk. Samtidig er det over de siste 20-30 årene lagt stor vekt på helse- og velferdsegenskaper i avlen, slik at disse egenskapene i dag er vesentlig bedre enn tidligere.
- **Ranger Gold:** Dette er en saktevoksende rase som er velegnet i produksjoner med lengre oppfôringstid. Kyllingen brukes blant annet i produksjonen av økologisk kylling, Livechekylling fra Prior og andre spesialproduksjoner.

Kan man si at enkelte kyllingraser er friskere og har bedre dyrevelferd enn andre?

Det er mange måter å definere dyrevelferd. En viktig parameter er at dyret har god helse, mulighet til naturlig adferd og mestrer sine omgivelser. Norske kyllinger har god helse med svært lite smittsomme sykdommer og andre lidelser. De holdes i beskyttede omgivelser med stabil tilgang til fôr og vann og har mulighet til å utøve naturlig adferd ved at bonden bruker såkalt miljøberikelse som øker aktiviteten og stimulerer til naturlig adferd.

Nortura har i dag to kyllingraser som begge møter kravet til god dyrevelferd på en god måte. Forskjellen mellom disse er at den saktevoksende typen som lever noen dager lengre, kan ha noe lavere risiko for enkelte typer helseproblemer, men god kompetanse og tett oppfølgingen fra bonden er med å redusere denne risikoen hos hurtigvoksende rase. En viktig årsak til at norsk kyllingproduksjon anerkjennes internasjonalt for å holde et høyt nivå, er kravene som settes fra norske myndigheter og tiltak bransjen selv har gjort gjennom flere år.

Arbeid for å utvikle velferden til slaktekylling og kalkun

Nortura deltar i flere forsknings- og utviklingsprosjekter som omhandler velferd hos slaktekylling og kalkun. Nedenfor gis det en kort beskrivelse av noen utvalgte pågående prosjekter:

- **Foreldrevelferd** er et fireårig prosjekt ledet av Animalia som skal jobbe dyrevelferden til avlsdyrene i slaktekyllingproduksjon. Nortura deltar i prosjektet. Prosjektet vil blant annet undersøke vagler, miljøberikelser og effekt av lyskilder for å kunne tilby et godt miljø tilpasset dyras egne preferanse. Prosjektet er finansiert av forskningsmidlene for jordbruk og matindustri.
- **APEC-Seq.** Forskningsprosjekt ledet av Veterinærinstituttet som undersøker ulike reservoarer for E. coli hos slaktekylling. Målet er å finne nye verktøy for å redusere E. coli infeksjoner hos kylling.

Åpnet kyllinghuset for publikum på web

Åpenhet om hvordan vanlig kylling har det er noe både forbrukere og produsenter er opptatt av; derfor gjennomførte den norske kyllingbransjen høsten 2022 en live-stream slik at publikum selv kunne følge et standard norsk kylling-innsett. Med ett kamera i nebbhøyde og ett kamera i ståhøyde kunne alle interesserte følge kyllingene til en av Norturas kyllingbønder 24 timer i døgnet - på web. Dette var første gang det er gjennomført en profesjonell live-stream fra et helt kyllinginnsett i Norge. Prosjektet var et felles bransjeprosjekt for å bygge kunnskap om norsk kyllingproduksjon. Animalia stod ansvarlig for gjennomføringen. Utdrag fra stream finnes tilgjengelig på nettstedet www.kyllinginfo.no

Dette vil også gi gunstige velferdseffekter. Nortura deltar i prosjektet. Prosjektet er finansiert av forskningsmidlene for jordbruk og matindustri.

- **TeiCon.** Målet er å kartlegge ulike koksidietyper hos kylling og kalkun for å øke kunnskap om god helse i fjørefproduksjoner uten bruk av koksidiostatika. Forskningsprosjektet ledes Veterinærinstituttet og Nortura deltar. Prosjektet er finansiert av forskningsmidlene for jordbruk og matindustri.

Utvikling og status for viktige dyrevelferdsparametere hos kylling og kalkun

Dyrevelferdsstandard:

Nortura stiller krav om deltakelse i KSL³ og Dyrevelferdsprogram (DVP) for henholdsvis slaktekylling eller kalkun. Bønder som ikke deltar, får ikke levere til Nortura.

I 2021 var det to av Norturas slaktekylling og kalkunprodusenter som fikk stans i innsett på grunn av manglende oppfølging av KSL og DVP.

Oppstallingsforhold:

- Alle Norturas slaktekylling og kalkuner holdes i frittstående systemer. Dette er også et regelverkskrav.
- Alle Norturas slaktekylling og kalkuner har tilgang til miljøberikning og aktivitetsmateriale (trivselstiltak)

³ KSL er en forkortelse for Kvalitetssystem i landbruket. Det er en standard og verktøy for internkontroll som tar utgangspunkt i krav i offentlig regelverk. KSL er anerkjent av Mattilsynet som en nasjonal bransjestandard. Gjennom egenrevisjon skal bonden ettergå og dokumentere at driften er i tråd med regelverkskrav, inkludert dyrevelferdskrav. Utover egenrevisjon blir det gjennomført ekstern revisjon der en revisor gjør en fysisk gjennomgang av dokumentasjonen, inkludert besøk i husdyrrom hvert 3. år.

Oppstallingsforhold

	2021	2022
Andel av Norturas kyllingproduksjon med tilgang til spesialkonstruert uteareal, eller veranda, der de kan gå inn og ut etter eget ønske	1,02 %, 367.000 kyllinger	1,25 %, 455.000 kyllinger
Gjennomsnittlig tetthet for Norturas kyllingproduksjon ved slutten av innsettet	32,7 kg/kvm	32,2 kg/kvm
Andel av Norturas slaktekyllingproduksjon holdt ved en maksimal tetthet på 30 kg/kvm	20 %, 6.9 mill kyllinger	21 %, 7.5 mill kyllinger

Rase:

1,25 %, 455.00 kyllinger (1,02 %, 367.000 kyllinger) av Norturas slaktekyllingproduksjon var av kyllingrase med en gjennomsnittlig daglig veksthastighet < 55 g/dag (2021 tall i parentes)

Rutinemessige kirurgiske inngrep:

Det er forbudt å fjerne kroppsdeler på fjørfe i Norge.

- Ingen av Norturas slaktekylling eller slaktekalkuner blir nebbtrimmet
- Ingen av Norturas slaktekyllinger eller slaktekalkuner har gjennomgått tåklipping
- Ingen av Norturas hannkalkuner får fjernet hudflappen overfor nebbet (desnooding)
- Ingen av Norturas slaktekyllinger eller slaktekalkuner blir vingeklippet

Nortura startet med å fase ut tåklipping av foreldredyrshaner av slaktekyllingstype i 2021 og hadde som mål å fullføre utfasingen i 2022, imidlertid er det behov for at enkelte flokker blir tåklippet også i 2023. Målsettingen om full utfasing står imidlertid fortsatt ved lag.

Bedøving før slakting:

Det er påbudt å bedøve fjørfe før de avlives. 100 % av fjørfe i Norturas verdikjeder skal bedøves før avlivning. All bedøving skjer med bruk av CO₂ i et flerfase system.

Transporttider og transportdødelighet:

Slaktekylling	2018	2019	2020	2021	2022
Gjennomsnittlig reisetid	1 t 44 min	1 t 49 min	2 t 2 min	2 t 6 min	2 t 14 min
% døde	0,079 %	0,067 %	0,068 %	0,075 %	0,068 %

Kalkun	2018	2019	2020	2021	2022
Gjennomsnittlig reisetid	2 t 5 min	1t 40 min	1 t 38 min	1 t 51 min	1 t 37 min
% døde	0,046 %	0,041%	0,026 %	0,053 %	0,023 %

Skader under transport:

Andel vinger hos slaktekylling som var kommet i klem i transportkassen var 0,00081 % i 2022 (0,00071 %). Tall i parentes er 2021 tall. Hos kalkun ble det registrert 0 % vinger i klem og 0,00043 % hoder i klem.

Velferdsparametre:

Slaktekylling	2020	2021	2022	Mål
Dødelighet, totalt, % av innsatte, registrert på gård	2,48 %	2,55 %*	2,64 %*	Under 3 %
Dødelighet, første uke, % av innsatte	0,78 %	0,81 %*	0,93 %*	Under 0,8 %. Viktig indikator på helsestatus fra rugeri og oppstartrutiner på gård
Tråpute score (% andel med beste score (A))	98 %	96,1 %	96,6 %	Høyest mulig andel med beste score
Kasserte på slaktelinje pga sykdom og kvalitetsavvik	1,32 %	1,37 %	2,05 %**	Under 1,2 %. Viktig indikator for dyrehelse på populasjonsnivå.
Kassert pga ascites	0,56 %	0,46 %	0,70 %**	Under 0,5 %
Hasesår	-	0 %	0 %***	0 %
Brystblemmer	-	0 %	0 %***	0 %

*Tallene er fra perioden uke 1 – 48 i 2021. Dataangrepet mot Nortura har umuliggjort datafangst for de siste 4 ukene i 2021. Tallene for 2022 mangler også noe data pga dataangrepet.

** I 2022 er tallene fra uke 35-52 pga dataangrepet i Nortura, og er derfor ikke representative for hele året. Tallene vil bli korrigert i senere årsrapporter forutsatt gjenoppretting av data. Sesongeffekter gjør at tallene ikke er direkte sammenlignbare med tidligere års tall. ***Registrert på 180 utvalgte innsatt

Kalkun	2020	2021	2022	Mål
Dødelighet, totalt, % av innsatte, registrert på gård	4,55 %	5,21 %	5,5 %	4,5 %
Dødelighet, første uke, % av innsatte	1,09 %	1,39 %	1,7 %	1 %
Tråputescore (% andel med beste score)*	59,4 %	65,5 %	89,9 %	Høyest mulig andel med beste score
Kasserte, høner, %	2,01 %	1,41 %	1,52 %	1,3 %
Kasserte, haner, %	3,75 %	3,90 %	3,59 %	3,5 %

*Scoren er beregnet som andel med tråputescore under 121.

Hovedbildet på dødelighet hos slaktekylling ligger under målet på 3 %. Nortura vil redusere målet for total dødelighet til 2,7 % fra 2023. Første ukens dødelighet ligger over målet og har hatt en økning fra 2021 til 2022. Økningen settes i sammenheng med utfordringer med infeksjoner på daggamle kyllinger. Tallene for kassasjon på slaktelinje og kassasjon på grunn av ascites omfatter kun perioden fra uke 35 og ut 2022 som følge av utfordringer etter dataangrepet mot Nortura i 2021. Siden tallene ikke er representative for hele året, er det ikke grunnlag for å gi en helhetlig vurdering av utviklingen i 2022. Nortura vil fortsette å jobbe systematisk med å følge opp

besetninger med verdier over oppfølgingsgrensene. Andel med beste score (A) på tråputer lå på samme nivå i 2022 som i 2021.

Tallene for dødelighet hos kalkun er lave sett i internasjonale sammenheng. Det har vært en svak økning i dødelighetstallene fra 2021 til 2022. Utfasingen av førtilsetningsstoffet monensin antas å ha bidratt til økningen i dødelighet. Det er en svært positiv utvikling i tråputescore. Nortura har de siste årene hatt en aktiv rådgivning omkring oppfølging av faktorer av betydning for tråputescore hos kalkun.

VERPEHØNS

Om lag 98 % av verpehønene i Norturas verdikjede holdes i frittgående systemer, mens 2 % er i miljøinnredning, det vil si innredede bur hvor hønene går i grupper på 7 til 42 høner.

Alle egg som går til varemerket Prior kommer fra frittgående eller økologiske høner.

Frittgående høner beveger seg fritt i hønsehuset og har tilgang til vaglepinne, verpekasse og mulighet for strøbading. Høner i økologisk drift har det på samme måte som frittgående, bortsett fra at de har litt større plass, har mulighet til å gå ut og at de spiser økologisk dyrket fôr. Høner i miljøinnredning har tilgang til vaglepinne, verpekasse og strøbad.

For frittgående høner i Norge er arealkravet maksimalt 9 høner per kvadratmeter bruksareal. I økologisk drift er arealkravet 6 høner per kvadratmeter bruksareal.

Egne trivselstiltak bidrar til god dyrevelferd

Alle frittgående høner som leverer egg til Prior, skal ha tilgang til trivselstiltak fordi det bidrar til bedre velferd hos hønene. Trivselstiltak sysselsetter hønene og stimulerer til naturlig adferd. Prior standarden for trivselstiltak til verpehøns innebærer at hønene har tilgang til hakkestein, helt korn, kråsstein, grov kalkstein og leker.

Helt korn og hakkestein er tiltak som sikrer at hønene får utløp for sitt naturlige behov for å hakke. Hele 2/3 av tiden hønene hakker i bakken, er hønene ute etter å rote i strø og undersøke omgivelsene. Også hakkestein, som i tillegg inneholder mineraler, tilfredsstiller hønens hakkebehov.

Med jevne mellomrom settes det inn gjenstander, for eksempel tomme småesker, som hønene flytter rundt og bidrar til utforsking og lek.

Kråsstein og grov kalkstein gir også høy sysselsetting, i tillegg til å bidra til en sterk og velfungerende muskeltunge – som igjen gir sunne høner. Kalksteinen bidrar også til å sikre god beinstyrke og sterke eggeskall.

Dyrevelferdsprogram

Dyrevelferdsprogrammet for verpehøns ble startet opp 1. januar 2020. Hovedformålet med dyrevelferdsprogrammet er å sørge for dokumentert, god dyrevelferd hos verpehøns.

Programmet omfatter krav om registrering av produksjonsdata og velferdsregistreringer på gården, som antall dyr innsatt, dødelighet, dødelighetsårsaker, luftkvalitet og andre hendelser knyttet til dyrehelse og dyrevelferd.

Programmet krever at alle bønder med verpehøns skal delta på kompetansekurs i avlving av verpehøns. Kun et fåtall av norske verpehøner sendes til slakt; de fleste blir avlivet på gården og derfor er et slik kurs viktig. Nortura har vært en pådriver for at dette kurset har blitt utviklet.

Det er også krav om minst ett veterinærbesøk per innsett der helse- og velferdsforhold i hønseflokken skal gås gjennom. Deltakere i programmet skal også gjennomføre årlig egenrevisjon og gjennomgå ekstern revisjon i regi av Kvalitetssystem i landbruket hvert 3. år.

Arbeid med dyrevelferd hos verpehønene

Nortura deltar i forsknings- og utviklingsprosjekter som omhandler velferd hos verpehøns. Velferdshøna er et 4-årig forskningsprosjekt som startet opp i 2020. Hovedmålet med prosjektet er å undersøke helse og velferd, for eksempel uønska adferd og forekomst av kjølbainsbrudd, hos norske verpehøns. Nortura deltar i prosjektet der Animalia har prosjektledelsen. Prosjektet er finansiert av forskningsmidlene for jordbruk og matindustri.

Nortura har et eget rådgiverteam med spesialkompetanse bestående av både veterinærer, etolog og sivilagronomer. Norturas rådgiverteam jobber løpende med å øke kunnskap hos eggprodusentene om dyrevelferd og dyrehelse gjennom Norturas fjørfeskole, fagmøter og gårdsbesøk.

Nortura har etablert rutiner for å fange opp flokker som har risiko for dårlig dyrevelferd. Rådgiverteamet bruker data og informasjon fra verdikjeden for å avdekke mulige dyrevelferdsutfordringer slik at dette kan følges opp ut mot bonden.

Utvikling og status for viktige dyrevelferdsparametere hos verpehøns

Dyrevelferdsstandard: Nortura stiller krav om deltakelse i KSL⁴ og Dyrevelferdsprogram for verpehøns. Bønder som ikke deltar, får trekk i pris.

Oppstallingsforhold:

- 98 % av verpehøns som leverer egg til Nortura holdes i frittgående systemer.
- Alle Norturas verpehøns i frittgående systemer har tilgang til miljøberikning gjennom Priors standard for trivselstiltak for verpehøns.
- 5 % av Norturas verpehøns har tilgang til uteareal (økologisk).
- 0,6% har tilgang til uteareal i form av veranda.

Rutinemessige kirurgiske inngrep:

Det er forbudt å fjerne kroppsdeler på fjørfe i Norge.

- Ingen av Norturas verpehøns blir nebbtrimmet
- Ingen av Norturas verpehøns har gjennomgått tåklipping
- Ingen av Norturas verpehøns blir vingeklippet

⁴ KSL er en forkortelse for Kvalitetssystem i landbruket. Det er en standard og verktøy for internkontroll som tar utgangspunkt i krav i offentlig regelverk. KSL er anerkjent av Mattilsynet som en nasjonal bransjestandard. Gjennom egenrevisjon skal bonden ettergå og dokumentere at driften er i tråd med regelverkskrav, inkludert dyrevelferdskrav. Utover egenrevisjon blir det gjennomført ekstern revisjon der en revisor gjør en fysisk gjennomgang av dokumentasjonen, inkludert besøk i husdyrrom hvert 3. år. Nortura sjekker besetningens KSL-status for hver leveranse.

Bedøving før slakting:

Det er påbudt å bedøve fjørfe før de avlives. 100 % av fjørfe i Norturas verdikjeder skal bedøves før avlivning. All bedøving skjer med bruk av CO₂ i et flerfase system.

Transporttider og transportdødelighet verpehøns:

Kun et fåtall verpehøneflokker går til slakt. De fleste avlives på gård. I 2022 var transporttid til slakteri for verpehøns 4 timer og 4 min (4 timer og 21 minutter). Dødelighet var 0,035 % (0,056 %). (2021 tall i parentes)

Skader under transport:

Det ble ikke registrert noen tilfeller av vinger i klem hos verpehøns i 2022.

Velferdsparametre:

	2020	2021	2022	Mål
Dødelighet* hele innsettet frittgående konvensjonelt	4,5 %	3,9 %	4,3 %	Under 4 %
Dødelighet* hele innsettet miljøinnredning	1,9 %	2,0 %	-	Under 2 %
Dødelighet* hele innsettet økologisk	4,5 %	5,4 %	5,4 %	Under 5 %
Andel besetninger med deltakelse Norturas eggkontroll (grunnlaget for å hente ut velferdsregistreringer) **	65 %	80 %	35 %	90 % i løpet av 2022, 100 % i løpet av 2023

*Dødelighet: Til 76 ukers alder som registrert i Norturas eggkontroll. For 2022 er det ikke oppgitt tall for dødelighet i miljøinnredning på grunn av det er registrert for få innsett til å kunne gi et representativt tall. **Deltakelse eggkontroll: Antall innsett som har fullført registreringer til 71 ukers alder i prosent av de som kunne ha fullført til 71 ukers alder. Deltakelse i 2022 er lav grunnet dataangrepet mot Nortura i desember 2021 som førte til at eggkontrollen var ikke tilgjengelig i 4-5 måneder.

Tallene for 2022 er ikke egnet til å gjøre sammenlikninger med tidligere år. På grunn av dataangrepet mot Nortura i desember 2021 var Norturas eggkontroll utilgjengelig i flere måneder i 2022, dermed er datagrunnlaget for å hente ut sammenliknbare velferdsparametere begrenset. Uavhengig av dette vil Nortura jobbe videre med å redusere dødelighet i alle produksjonsformer i tråd med målene som er satt. Målene for dødelighet i frittgående og økologisk er justert opp med ett prosentpoeng til hhv. 4 og 5 %, slik at måltallet bedre reflekterer utviklingen som må skje på kort sikt for å kunne nå det langsiktige målet for begge produksjoner som er en dødelighet på under 3 %.

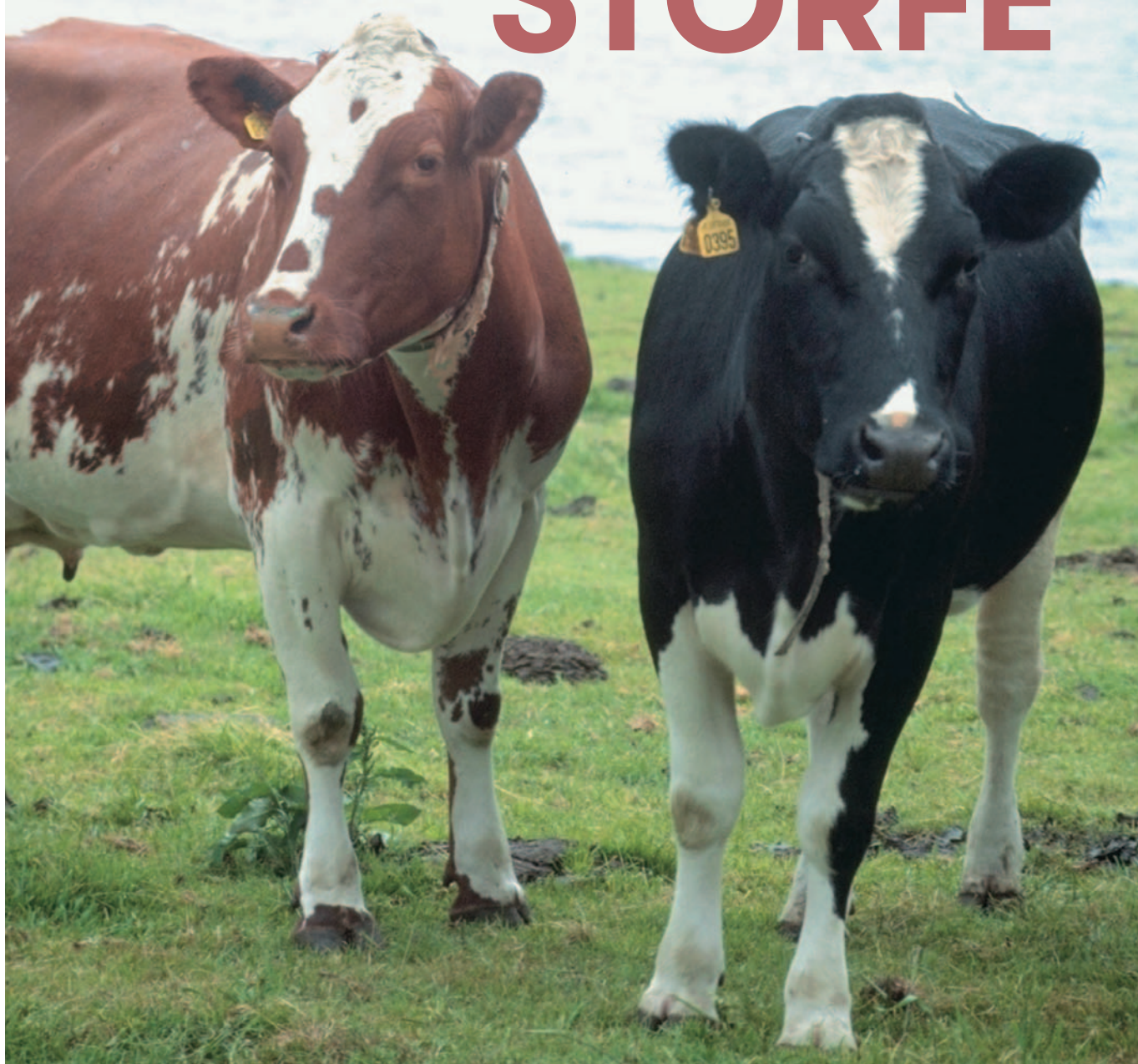
Kjølbeinsfrakturer:

Nortura er deltaker i det pågående forskningsprosjektet «Velferdshøna». I prosjektet vil forekomst av kjølbainsbrudd hos norske verpehøns undersøkes, i tillegg til andre forhold av betydning for verpehøns helse og velferd. Datainnsamling og analyser pågår og foreløpig er det ikke tilgjengelig tallmateriale fra arbeidet.

Fjørdrakt:

Registreringer av fjørdrakten til hønene gjøres som en del av helseovervåkingsbesøket i dyrevelferdsprogrammet. I forskningsprosjektet «Velferdshøna» jobbes det med å utvikle dyrevelferdsindikatorer hvor fjørdrakt er en av indikatorene som vurderes, slik at dette eventuelt kan bli en standardisert indikator som kan være egnet for rapportering.

STORFE

Norsk storfekjøtt produseres på to måter: Gjennom melkeproduksjon og såkalt ammekuproduksjon.

Melkeproduksjon

70 prosent av storfekjøttet i Norge er melkekyr. Her er det rasen Norsk Rødt Fe som dominerer, fordi den egner seg svært bra til melkeproduksjon og gir også godt kjøtt. En melkeku får vanligvis kalv en gang i året. De fleste kualver blir melkekyr når de blir store, mens resten føres frem til slakt, det samme gjøres med oksekalvene. En gjennomsnittlig melkeku slaktes i fire-årsalderen.

Ammekuproduksjon

30 prosent av storfekjøttet vårt kommer fra ammekyr. Dette er kyr som ikke benyttes i melkeproduksjon. De vanligste rasene er Charolais, Simmental, Aberdeen Angus, Hereford og Limousin. De går ofte under fellesbetegnelsen kjøttfe. En kjøttfeku får i gjennomsnitt tre til fire kalver. Kalvingen skjer i hovedsak fra januar til mars, og kua går sammen med kalven i rundt åtte måneder.

Mosjonerer

Mens de aller fleste storfe i ammekuproduksjon holdes i løsdriftssystemer, det vil si at de kan gå fritt rundt, skjer melkeproduksjon både i løsdriftsfjøs og i båsfjøs. Fra 2034 har myndighetene vedtatt at alle storfe skal holdes i løsdriftssystemer.

I minimum 8 uker i året mosjonerer norske kyr og kalver ute i friluft.

Dyrevelferdsprogram for storfe fra 2022

Dyrevelferdsprogrammet for storfe startet opp i 2022. Fra 1. januar 2022 til 1. mai 2023 skal alle storfebesetninger med mer enn 10 dyr innrulleres i et bransjebasert dyrevelferdsprogram. Hele storfefæringa står bak programmet, og Nortura mener at dette er et viktig verktøy for at bonden kan jobbe med å utvikle dyrevelferden i egen besetning.

Dyrevelferdsprogrammet tar utgangspunkt i regelverket og skal dokumentere status og regelverksetterlevelse, samt ivareta og forbedre dyrevelferd og dyrehelse i norske storfebesetninger. Det er fire hovedområder i programmet:

- Adferd og oppstalling
- Fôring og helse
- Rutiner
- Smittevern

Under besøket skal veterinæren gå gjennom hele storfebesetningen sammen med produsenten, og spørsmål om utvalgte velferdsindikatorer skal besvares og dokumenteres i et samarbeid mellom veterinær og produsent. Eksempler på slike dyrebaserte indikatorer er renhet, hold og halthet. Veterinær og produsent vil i samarbeid finne forbedringsområder. Det skal gjennomføres veterinærbesøk med gjennomgang besetningen hver 16. måned.

Arbeid for å utvikle velferden til norsk storfe

Nortura har ulike forsknings- og utviklingsprosjekter som berører velferd hos storfe. Nedenfor gis det noen eksempler på prosjekter som også berører velferd:

- **Diginostics.** Forskningsprosjektet skal videreutvikle diagnostikk på klauvsjukdommer hos blant annet storfe. Smittsomme klauvsjukdommer har fått økende betydning de siste årene og er en velferdsutfordring. Animalia er prosjektansvarlig. Finansiering er fra Forskningsmidlene for jordbruk og matindustri.
- **Redusert forekomst av dobbeltmuskulatur hos storfe.** Sammen med næringen jobber Nortura for å utrydde forekomst av uønskede mutasjoner av dobbeltmuskulatur i norsk storfeavl. Dobbeltmuskulatur kan være negativt for dyrevelferden.

Utvikling og status for viktige dyrevelferdsparametere hos storfe

Dyrevelferdsstandard:

Nortura stiller krav om deltakelse i KSL⁵ og Dyrevelferdsprogrammet for storfe (DVP). Bønder som ikke deltar, får trekk i pris på slakteoppjøret og kan ikke levere til Nyt Norge eller Gilde merkevarer. Innrullingen av dyrevelferdsprogrammet storfe vil pågå gjennom hele 2022 og første del av 2023. Nortura har fastsatt et mål om at ingen av våre leverandører skal få økonomisk trekk som følge av manglende oppfølging i dyrevelferdsprogrammet. Vi kan først rapportere resultater fra dette i 2024.

Kirurgiske inngrep:

- Det er forbudt å kupere storfehaler i Norge. Ingen av storfe levert til Nortura gjennomgår systematisk halekupering.
- Avhorning og nødvendig kastrering skal utføres av veterinær og det skal brukes bedøvelse og langtidsvirkende smertebehandling.

Bedøving før slaktning:

Det er påbudt å bedøve storfe før de avlives. 100 % av storfe i Norturas verdikjeder skal bedøves før avlivning. Back-up bedøving er å bedøve et dyr på nytt når effekten av den primære bedøvingen av dyret ikke er god nok eller det er tvil om den er god nok. I 2022 ble 0,12 % av storfe back-up bedøvet på Norturas slakterier.

⁵ KSL er en forkortelse for Kvalitetssystem i landbruket. Det er en standard og verktøy for internkontroll som tar utgangspunkt i krav i offentlig regelverk. KSL er anerkjent av Mattilsynet som en nasjonal bransjestandard. Gjennom egenrevisjon skal bonden ettergå og dokumentere at driften er i tråd med regelverkskrav, inkludert dyrevelferdskrav. Utover egenrevisjon kan en bli trukket ut for ekstern revisjon der en revisor gjør en fysisk gjennomgang av dokumentasjonen, inkludert besøk i husdyrrom. Nortura sjekker besetningens KSL-status for hver leveranse.

Transporttider og transportdødelighet:

I Norge var maksimal reisetid for dyr til slakt 8 timer, med unntak for Nordland, Troms og Finnmark der det tillates inntil 11 timer transport i situasjoner der det ikke lar seg gjøre å transportere dyr inn til slakteriet på under 8 timer. I tabellen under vises utviklingen av reisetider og transportdødelighet for storfe.

Transporttider og transportdødelighet:

	2018	2019	2020	2021	2022
Gjennomsnittlig reisetid	3 timer 30 min	3 timer 36 min	3 timer 36 min	3 timer 42 min	3 timer 41 min
Transporter > 8 timer i % av antall transportert	0,49 %	0,41 %	0,49 %	0,78 %	0,42 %
Transportdødelighet, % døde*	0,003 %	0,001 %	0,003 %	0,001 %	0,001 %

* Tall fra 2018 til 2019 inneholder dødelighet under transport og oppstalling på slaktefjøs. Fra 2020 inneholder tallgrunnlaget kun dødelighet under transport

Velferdsparametre:

	2020	2021	2022	Mål
Andelen ung okse med slaktevekt under 250 kg	9,8 %	8,7 %	9,4 %	< 7 %
Storfe: Andel skitne slaktedyr	4,7 %	4,2 %	7,9 %	< 4 %

Både andel ung okse med slaktevekt < 250 kg og andel skitne slaktedyr, gikk opp fra 2021 til 2022. Begge indikatorene inngår i datagrunnlaget som er en del av Norturas rutine for oppfølging av dyrevelferd, da de kan være en indikasjon på mangelfull dyrevelferd i besetningen. Økningen i andel skitne slaktedyr sees i sammenheng med krevende værforhold i deler av landet i beitesesongen. I tillegg ble slaktetidspunkt forskjøvet for en del besetninger i siste del av 2022. Økningen i andel unge okser vurderes å skyldes naturlige

variasjoner i dyrematerialet fra år til år. Parameteren angir totalt antall slaktedyr i kategorien ung okse under 250 kg, men reflekterer ikke slaktevekt sett opp mot alder, noe som er en del av vurderingsgrunnlaget for om det kan være dyrevelferdsmessige utfordringer. Nortura har ambisjon om å erstatte parameteren andel ung okse under 250 kg med en parameter for tilvekst som rapporteringsgrunnlag.

SMÅFE

De fleste norske sauer og lam beiter i utmarka om sommeren. Dette er spesielt for Norge og gir kjøttet en unik kvalitet. Utmarksbeiting reduserer faren for å bli smittet av sykdommer, og det er bra for sauen å gå i fred på beitet. Sauebøndene har jevnlig tilsyn med dyra for å sjekke at alt er som det skal.

Sauene som ikke blir slaktet mens de er lam, flyttes stort sett innendørs i vinterhalvåret. Gjennomsnittlig levealder for en sau er rundt fire år.

Råd til medlemmene våre

I Nortura har vi tett dialog med sauebøndene våre. Vi gir råd og veiledning om alt fra føring, avl, Sauekontroll, økonomi og generell drift, lamming, øremerking og klipping.

Dyrevelferdsprogram for småfe

I likhet med øvrige dyreslag er det mål om å etablere et program for systematisk arbeid med å ivareta og utvikle dyrevelferden til småfe og å dokumentere dette. Prosessen med å utvikle et dyrevelferdsprogram for småfe pågår nå.

Arbeid for å utvikle velferden til norsk småfe

Nortura har ulike forsknings- og utviklingsprosjekter som berører velferd hos småfe. Nedenfor gis det noen eksempler på prosjekter som også berører velferd:

- **Sau 360 - en digital "skole"** for småfebønder, der dyrevelferd vil være et viktig tema
- **Dyrevelferdsprogram for sau** er under utvikling. Nortura deltar med øvrig aktører i bransjen i dette arbeidet.
- **Diginostics.** Forskningsprosjektet skal videreutvikle diagnostikk på klauvsjukdommer hos blant annet sau. Smittsomme klauvsjukdommer har fått økende betydning de siste årene og er en velferdsutfordring. Animalia er prosjektansvarlig. Finansiering er fra Forskningsmidlene for jordbruk og matindustri.
- **Forsøk med vaksiner mot mastitt (jurbetennelse)** i samarbeid med studenter og forskere på NMBU. Mastitt er en sykdom som kan føre til dårlig dyrevelferd

Utvikling og status for viktige dyrevelferdsparametere hos småfe

Dyrevelferdsstandard:

Nortura stiller krav om deltakelse i KSL⁶. Bønder som ikke deltar, får trekk i pris på slakteoppgjøret og kan ikke levere til Nyt Norge eller Gilde merkevarer. Dyrevelferdsprogram for småfe er under utvikling, Nortura deltar i dette arbeidet.

Kirurgiske inngrep:

- Det er forbudt å kupere småfehaler i Norge. Ingen småfe levert til Nortura gjennomgår systematisk halekupering.
- Avhorning og nødvendig kastrering skal utføres av veterinær og det skal brukes bedøvelse og langtidsvirkende smertebehandling.

Bedøving før slaktning:

Det er påbudt å bedøve småfe før de avlives. 100 % av småfe i Norturas verdikjeder skal bedøves før avlivning. Back-up bedøving er å bedøve et dyr på nytt når effekten av den primære bedøvingen av dyret ikke er god nok eller det er tvil om den er god nok. I 2022 ble 0,90 % av småfe back-up bedøvet på Norturas slakterier.

⁶ KSL er en forkortelse for Kvalitetssystem i landbruket. Det er en standard og verktøy for internkontroll som tar utgangspunkt i krav i offentlig regelverk. KSL er anerkjent av Mattilsynet som en nasjonal bransjestandard. Gjennom egenrevisjon skal bonden ettergå og dokumentere at driften er i tråd med regelverkskrav, inkludert dyrevelferdskrav. Utover egenrevisjon kan en bli trukket ut for ekstern revisjon der en revisor gjør en fysisk gjennomgang av dokumentasjonen, inkludert besøk i husdyrrom. Nortura sjekker besetningens KSL-status for hver leveranse.

Transporttider og transportdødelighet:

I Norge var maksimal reisetid for dyr til slakt 8 timer, med unntak for Nordland, Troms og Finnmark der det tillates inntil 11 timer transport i situasjoner der det ikke lar seg gjøre å transportere dyr inn til slakteriet på under 8 timer. I tabellen under vises utviklingen av reisetider og transportdødelighet for småfe.

Transporttider og transportdødelighet:

	2018	2019	2020	2021	2022
Gjennomsnittlig reisetid	3 timer 48 min	3 timer 48 min	3 timer 48 min	3 timer 36 min	3 timer 39 min
Transporter > 8 timer i % av antall transportert	0,86 %	0,85 %	0,82 %	0,24 %	0,71 %
Transportdødelighet, % døde*	0,026 %	0,020 %	0,004 %	0,004 %	0,004 %

* Tall fra 2018 til 2019 for storfe, småfe og svin inneholder dødelighet under transport og oppstalling på slaktefjøs. Fra 2020 inneholder tallgrunnlaget kun dødelighet under transport.

Velferdsparametre:

	2020	2021	2022	Mål
Andel magre lam 1 og 1-	1,6 %	1,97 %	1,37 %	Mindre enn 3 % anmerkninger for andel magre lam
Andel skitne slaktedyr	0,4 %	0,4 %	0,4 %	Mindre enn 0,3 % skitne småfe

Andel magre lam ligger under målet om maks 3 %. Vi ser at vi de siste tre årene har ligget godt under målet på 3 % og vil fra 2023 justere målet til å være mindre enn 2 % anmerkninger for andel magre lam. Andel skitne slaktedyr ligger over målet på 0,3 %. Nortura følger opp tilfeller med skitne slaktedyr med økonomisk trekk og rådgivning.

TRANSPORT

Nortura har slakterier over hele landet og gjennomfører både korte og lenger transporter. I tillegg til å kjøre dyr inn til Norturas slakterier, organiserer Nortura transporter av livdyr mellom bønder.

Transport av slaktedyr

I Norge var maksimal reisetid for firbeinte dyr til slakt 8 timer, med unntak for Nordland, Troms og Finnmark der det tillates reisetid inntil 11 timer fra områder der det ikke lar seg gjøre å transportere dyr inn til slakteriet på under 8 timer. For fjørfe setter regelverket en maksimal reisetid til slakteri på 12 timer.

Dyretransportsjåfører skal ha kompetansebevis

Det er krav om at dyretransportsjåfører skal ha kompetansebevis. Det innebærer at de skal ha gjennomgått spesialtilpasset opplæring i hvordan ivareta dyr og dyrevelferden under transport.

Etter ønske fra Nortura er det også etablert en felles bransjeordning for obligatorisk etterutdanning for dyretransportsjåfører. For Nortura er det viktig at de som jobber med dyr på oppdrag fra konsernet får jevnlig kunnskapsoppdateringer slik at de kan følge opp dyrevelferden på en god måte.

Strengt krav til transportdyktighet

Det er kun dyr som er transportdyktige som kan bli transportert. Dyreeieren er ansvarlig for å vurdere om dyret er transportdyktig, i tillegg skal sjåføren også vurdere dette og avvise dyr som blir vurdert til ikke å være transportdyktige. Mattilsynet har utarbeidet en veileder for å hjelpe med bedømmelsen av transportdyktighet.

Nortura har også tatt initiativ til at det har blitt produsert et digitalt kurs for bonden om krav til transportegnethet og ivaretagelse av dyrevelferd ved lasting/lossing og transport. For Nortura er det viktig at bonden har god kunnskap om hva som kreves for å ivareta dyrevelferd under transport. Det er Animalia som har laget kurset.

Dersom et dyr har et avvik som gjør at det må tas særskilte hensyn under transporten, skal bonden melde fra til slakteriet slik at transporten blir tilrettelagt for dyret. Tiltak kan for eksempel være ekstra bruk av strø og/eller at dyret får mer plass på bilen.

Utvikling og status for viktige dyrevelferdsparametere ved transport

Dyrevelferdsstandard:

Nortura bruker Etisk regnskap for å revidere utførelsen av dyretransporter til slakteri. Etisk regnskap-revisjoner utføres av Animalia som en tredjepart. Etisk regnskap tar utgangspunkt i regelverkskrav.

I Etisk regnskap gis det karakterer på en skala fra A til D. Det er også definert «knock out»-punkt. Avvik på «knock out»-punkt innebærer at det automatisk gis karakteren D, selv om det er toppscore på øvrige punkter. Nortura har som mål å oppnå karakter A på transport.

Ved utgangen av 2022 hadde 80 % av «Etisk Regnskap» for Norturas transporter av 4-beinte dyr karakter A. 16 % fikk karakter B, mens 4 % (ett regnskap) fikk karakter D. Karakter D ble gitt på grunn av etter utslag på et «knock out»-punkt og skyldes mangler i avviksbehandling. Karakteren for Etisk Regnskap for transport av fjørfe er inkludert en felles karakter for forhold på gård, transport og slakteri. Karakteren rapporteres i kapittelet om dyrevelferd på slakteriet.

Transporttider og transportdødelighet:

I Norge er maksimal reisetid for firbeinte dyr til slakt 8 timer, med unntak for Nordland, Troms og Finnmark der det tillates inntil 11 timer transport i situasjoner der det ikke lar seg gjøre å transportere dyr inn til slakteriet på under 8 timer. For fjørfe setter regelverket en maksimal reisetid til slakteri på 12 timer.

I tabellene under vises utviklingen av reisetider og transportdødelighet for transporter til Norturas slakterier.

Gjennomsnittlig reisetider slaktedyr

	2018	2019	2020	2021	2022
Storfe	3 timer 30 min	3 timer 36 min	3 timer 36 min	3 timer 42 min	3 timer 41 min
Småfe	3 timer 48 min	3 timer 48 min	3 timer 48 min	3 timer 36 min	3 timer 39 min
Svin	2 timer 30 min	2 timer 30 min	2 timer 42 min	3 timer	3 timer 16 min
Kylling	1 time 44 min	1 time 49 min	2 timer 2 min	2 timer 6 min	2 timer 14 min
Kalkun	2 timer 5 min	1 time 40 min	1 time 38 min	1 time 51 min	1 time 37 min
Høner*	-	-	-	1 time 41 min	2 timer 2 min

*Inkluderer både verpehøner og foreldrehøner til slaktekylling

Transporter > 8 timer i % av antall transportert:

Tallgrunnlaget inkluderer også transporter der det er tillatt å utvide reisetid i Nordland, Troms og Finnmark

	2018	2019	2020	2021	2022
Storfe	0,49 %	0,41 %	0,49 %	0,78 %	0,42 %
Småfe	0,86 %	0,85 %	0,82 %	0,24 %	0,71 %
Svin	0,24 %	0,19 %	0,34 %	0,58 %	0,94 %

Transportdødelighet (% døde):

Tall fra 2018 til 2019 for storfe, småfe og svin inneholder dødelighet under transport og oppstalling på slaktefjøs. Fra 2020 inneholder tallgrunnlaget kun dødelighet under transport.

	2018	2019	2020	2021	2022
Storfe	0,003 %	0,001 %	0,003 %	0,001 %	0,001 %
Småfe	0,026 %	0,020 %	0,004 %	0,004 %	0,004 %
Svin	0,017 %	0,024 %	0,008 %	0,016 %*	0,008 %
Kylling	0,079 %	0,067 %	0,068 %	0,075 %	0,068 %
Kalkun	0,046 %	0,041%	0,026 %	0,053 %	0,023 %
Høner**	-	-	-	0,041 %	0,025%

*Ulykke på Vega hvor et vogntog tippet. 109 gris døde/ble avlivet på stedet. **Inkluderer både verpehøner og foreldrehøner til slaktekylling

Transportskader:

Nortura registrerer transportskader på firebeinte dyr, men har ikke en standardisert oversikt over dette p.t. Det vil jobbes med å utvikle dette.

Andel vinger hos slaktekylling som var kommet i klem i transportkassen var 0,00081 % i 2022 (0,00071 %). Tall i parentes er 2021 tall. Hos kalkun ble det registrert 0 % vinger i klem og 0,00043 % hoder i klem. Hos høner (både verpehøner og foreldrehøner til slaktekylling) ble det registrert 0,002 % vinger i klem.

SLAKTERIET

Dyrevelferd på slakteriet

Nortura har 12 slakterier som slakter firbeinte dyr og tre slakterier som slakter fjørfe.

Det er fastsatt regler for hvordan dyr skal håndteres i slakterier. Mattilsynet fører tilsyn med reglene og er til stede i slakteriet så lenge slakting pågår. Alle dyr blir kontrollert av Mattilsynet før og etter avliving.

Krav til dyrevelferd på slakteri i regelverket:

- Personell som håndterer levende dyr i slakteri, skal ha kompetansebevis. Det innebærer at de skal ha gjennomgått spesialtilpasset opplæring i hvordan ivareta dyr og dyrevelferden i slakterier.
- Hvert slakteri skal ha en dyrevelferdsansvarlig, som har et spesielt ansvar for dyrevelferden i anlegget og dokumentasjonen av den, og skal varsle hvis noe ikke er som det skal.
- Slakteriet skal ha standardiserte rutiner for avliving og alle andre aktiviteter som angår dyr på slakteriet.
- Det stilles krav til håndteringen og oppstillingen av dyrene i slakteriet og til utformingen av lokalene og utstyret som dyrene kommer i kontakt med.
- Det er forbudt å håndtere dyrene med slag eller spark eller dra dem etter hode, ører, bein, hale eller pels.
- Alle dyr skal bedøves før avliving. Det er krav til metoder for bedøving og avliving, og det føres kontroll med bedøving og avlivning av hvert dyr.

Under avlesning av dyretransporten blir dyrevelferden rutinemessig undersøkt og vurdert for alle dyr. Er det dyr med særskilte behov, iverksettes tiltak.

Firbente dyr

Etter at slaktedyrene er lesset av på slakteriet, blir de stallet opp i påvente av slakting som fortrinnsvis skjer samme dag. Om dyrene ankommer slakteriet sen ettermiddag eller kveld blir de stallet opp over natt og slaktet tidlig neste dag. Gris og småfe oppstalles i grupper i binger og storfe i binger eller enkeltvis.

Unngå stress

Det er viktig for Nortura at dyrene opplever minst mulig stress i våre slakterier. Målet er at dyrene beveger seg frivillig, med minst mulig bruk av tvang. For å få til dette, benytter vi kunnskap om dyreartene. Dyrearter med sterkt flokkinstinkt stalles opp og flyttes i grupper, og ikke enkeltvis, så langt det er mulig. Utformingen av oppstillingsarealer og drivganger er tilpasset dyreartens atferd. Vi unngår unødige forstyrrelser som dyrene reagerer på, som skarpe farger og lyder og sjenerende lys, og brå overganger og vinkler i drivganger. Bruk av elektrisk drivstav skal unngås så langt det er mulig og er ikke tillatt brukt på småfe. I Nortura tillater vi det heller ikke på gris, selv om regelverket åpner for det. Og det er helt forbudt å bruke ved på- og avlesning av dyrebilen.

Fjørfe

I Norturas fjørfe-slakterier leses fuglene av dyretransporten i kassene de har blitt transportert i. I mottaksområdet hvor dette foregår, er lys- og lydforholdene tilpasset for å redusere stress hos dyrene. I mottaket får dyrene får roe seg en stund i kassene. Deretter føres kassene med dyrene i, inn i gasstunnelen for bedøving.

Metoder for bedøving og avlivning

Regelverket stiller krav til bedøving og avliving av dyr i slakterier. Ikke alle avlivingsmetodene gir umiddelbart bevissthetstap, og derfor bedøves alle dyr før avliving. Dyret skal forbli bevisstløst og uten følesans til det dør. Bedøving kan gjøres på flere måter. På Norturas slakterier blir kylling og kalkun bedøvet med CO₂-gass, gris med CO₂-gass eller elektrisk strøm, småfe med elektrisk strøm og storfe og reinsdyr med boltipistol mot pannen.

For hver bedøvmingsmetode er det særlige krav i regelverket til hvordan bedøvingen skal foregå. Effekten av bedøvingen av hvert eneste dyr kontrolleres for å sikre at det er helt bevisstløst før det avlives. Om effekten ikke er tilstrekkelig eller det er tvil, bedøver slakteren dyret på nytt.

Umiddelbart etter bedøving blir det bevisstløse dyret hengt opp-ned og avlivet ved avblødning. Avblødning på firbente dyr skjer ved at slakteren skjærer gjennom halspulsåren med en kniv, slik at blodet renner ut. På fjørfe skjer avblødningen ved at hodet kappes av med et skarpt verktøy.

Nortura har samme krav til dyrevelferd, bedøving og slaktemetode for hala-slakting som for annen slakting. Ved halal-slakting blir det lest en kort takknemlighetsbønn for dyret umiddelbart etter bedøving. For Nortura er det et ufravikelig krav at dyret skal være bedøvet før avlivning.

Kunnskap og kompetansebygging

Det er krav om alle medarbeidere som håndterer levende dyr på Norturas slakterier skal ha deltatt på et obligatorisk opplæringsprogram og fått kompetansebevis fra Mattilsynet. For Nortura er faglig oppdatering av våre ansatte et viktig virkemiddel for å sikre god oppfølging av dyrevelferden.

Nortura har et nettverk for de dyrevelferdsansvarlige i våre slakterier. Nettverket har jevnlig møter for å bidra til erfaringsutveksling mellom de dyrevelferdsansvarlige, sikre kunnskapsdeling, faglig oppdatering og koordinering av oppfølging av konsernets rutiner og krav. I 2022 ble det avholdt fem møter i nettverket, herunder en todagers samling sammen med Animalia. Det ble videre holdt en opplæring for de dyrevelferdsansvarlige, innenfor temaet bedøving av småfe.

Arbeid for å utvikle dyrevelferden på slakteri

Det er viktig for Nortura at vi stadig utvikler oss på dyrevelferdsområdet. Vi er derfor pådrivere for og deltakere i utviklings- og forskningsprosjekter.

CO₂-bedøving av gris tillater at grisen kan drives gruppevis til bedøving uten tvang, noe som er dyrevelferdsmessig bra. Bedøvningsmetoden innebærer også liten risiko for menneskelige feil, høy sikkerhet for at grisene er bedøvet inntil døden inntreffer, og at det er enkelt å oppdage dyr som unntaksvis ikke er godt bedøvet. Imidlertid opptrer ikke bevissthetstapet umiddelbart når grisen eksponeres for CO₂-gassen og grisen kan kjenne et ubehag med kontakt med gassen frem til bevissthetstapet inntreffer. Dette har gitt grunnlag for kritikk mot metoden, og det er etterspurt mer kunnskap.

Nortura er involvert i prosjektet «Dyrevelferd på slaktedagen - Stressfri CO₂ bedøving». Prosjektet undersøker og dokumenterer effekten av en stressreduert håndtering på grisenes innledende reaksjon på CO₂. Nortura bidrar i prosjektet, som den danske forsknings- og innovasjonsvirksomheten Teknologisk Institut, DMRI er ansvarlig for.

Dyrevelferdsparametere på slakteri

Etisk regnskap:

Etisk regnskap er en omfattende, årlig revisjonsbasert gjennomgang av faktorer som kan påvirke dyrevelferd i slakteriet for å undersøke status og avdekke forbedringspunkter. I praksis observerer uavhengige veterinærer og dyrevelferdsspesialister håndteringen av dyrene på alle Nortura slakterier, fra de hentes hos bonden og til de er avlivet.

Forbedringspunktene fra revisjonene legger grunnlaget for hvordan vi skal jobbe videre med dyrevelferd. Som et minimum skal vi følge regelverket for dyrevelferd, men arbeidet innebærer også

forbedringer vi kan gjøre utover det som reglene krever. Målet er å få til en god spiral, der vi stadig beveger oss mot enda bedre dyrevelferd.

I Etisk regnskap gis det karakterer på en skala fra A til D. Det er også definert «knock out»-punkt. Avvik på «knock out»-punkt innebærer at anlegget automatisk får karakteren D, selv om anlegget har toppscore på øvrige punkter.

Det er satt et mål om at minst 70 % av slaktelinjene for firbeinte skal få karakter A, mens øvrige skal minst få karakter B.

I 2022 fikk 36 % av Norturas slaktelinjer for firbeinte slaktedyr karakter A, 48 % B, ingen C og 16 % D etter revisjon. De fire slaktelinjene med karakter D, fikk karakteren etter utslag på et «knock out»-punkt. Årsak til «knock out» for de fire linjene var henholdsvis: 1) utfordringer ved inndriving av storfe til bedøving, 2) avvik fra prosedyre for bruk av elektrisk drivstav på storfe, 3) avvik fra prosedyre for oppstalling av sau og 4) avvik fra prosedyre ved håndteringen av ett skadet lam.

For Norturas heleide slakterier for fjørfe settes en total karakter for både plukking, transport og slaktning. Av Norturas heleide slakterier for kylling fikk begge karakter B. For transport og slaktning av kalkun ble det også oppnådd karakter B.

Dødelighet under oppstalling på Norturas slakterier

Dyreslag	% død under oppstalling
Storfe	0,00045
Småfe	0,0043
Gris	0,0048

Bedøving før slaktning:

Det er påbudt å bedøve dyr før de avlives. 100 % av dyrene i Norturas verdikjeder bedøves før avliving. Nortura registrerer tilfellene der det brukes back-up bedøving. Back up-bedøving er å bedøve et dyr på nytt, når effekten av den primære bedøvingen av dyret ikke er god nok, eller det er tvil om den er god nok.

Dyreslag	% back up-bedøvet
Storfe	0,12
Småfe	0,90
Gris	0,51

nortura.no